

بررسی تحلیل محتوای کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم ابتدایی از نظر ۷ مهارت اجتماعی در سال تحصیلی ۱۳۹۸-۱۳۹۹

تاریخ دریافت: ۹۸/۱۰/۰۹

تاریخ پذیرش: ۹۸/۱۱/۱۴

کد مقاله: ۳۹۲۷۸

فرزین جواهری^۱

چکیده

تحقق اهداف آموزش و پرورش از طریق برنامه درسی و منابع کمک آموزشی صورت می‌گیرد و کتاب درسی یکی از مهم‌ترین مراجع و منابع یادگیری دانش‌آموزان در نظام آموزشی محسوب می‌شود. پژوهش حاضر، به بررسی تحلیل محتوای مهارت‌های اجتماعی در کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم ابتدایی می‌پردازد. این پژوهش از پژوهش‌های ترکیبی است و در دو بخش کیفی و کمی انجام گرفته است. در بخش کیفی، ابزار شناسایی مهارت‌های اجتماعی با استفاده از روش مطالعه موردی کیفی تدوین شده است. در بخش کمی، با استفاده از روش عامل تأییدی، اعتبار و پایایی ملاک‌ها و شاخص‌های شناسایی شده بررسی و مبنای آن با روش تحلیل محتوای کمی، مهارت‌های اجتماعی شمارش شده است. جامعه آماری ما در این پژوهش شامل تمامی دانش‌آموزان پایه ششم ابتدایی استان کردستان و کتاب مطالعات اجتماعی پایه تحصیلی ششم ابتدایی سال تحصیلی ۹۸-۹۹ می‌باشد. پژوهش حاضر در پایان نمایان ساخت که مهارت‌های جمعی بیشترین فراوانی و مهارت‌های ارتباطی کم‌ترین فراوانی را دارند. همچنین بیشترین و کمترین ضریب اهمیت، به ترتیب به مهارت‌های جرأت‌ورزی و مهارت‌های ارتباطی مربوط بود؛ همچنین مشخص شد که مهارت‌های اجتماعی در کتاب مورد تحلیل این پژوهش برابر نبوده و اکثراً بر مهارت‌های ارتباطی، مهارت‌های پرورش حس همکاری و شناسایی ارزش‌های جامعه مانور داده شده است. بنابراین تأکید و توجه به سایر مهارت‌ها امری ضروری و حائز اهمیت ارزش می‌باشد.

واژگان کلیدی: مهارت‌های اجتماعی، تحلیل محتوا، مطالعات اجتماعی، کتاب درسی، دانش‌آموزان

۱. دانشجوی معلم کارشناسی علوم تربیتی، آموزش ابتدایی دانشگاه فرهنگیان، پردیس شهید مدرس سنندج، کردستان، ایران

perfect1221teacher@gmail.com

مهارت‌های اجتماعی مهارت‌های هستند که از آن‌ها به منظور برقراری ارتباط و تعامل با یکدیگر استفاده کنیم. این تعاملات می‌توانند به صورت کلامی و غیرکلامی، از طریق حرکات و اشارات بدن، زبان بدن و ظاهراً شخصی ما اتفاق بیفتد. ما انسان‌ها موجوداتی اجتماعی هستیم که راه‌های بسیاری برای انتقال پیام‌های خود که شامل افکار و احساساتمان هستند، ایجاد کرده‌ایم (موریوزاده، ۱۳۹۴). مهارت‌های اجتماعی بسیار متنوع‌اند و تقسیم‌بندی واحدی برای آن‌ها وجود دارد که چندی از آن‌ها عبارت‌اند از: مهارت‌های اجتماعی را به مهارت‌های ارتباطی، مهارت جرات‌ورزی، مهارت‌های پرورش حس همکاری، مهارت‌های خودگردانی، مهارت‌های درک اجتماعی، مهارت‌های آشنایی با قوانین اجتماعی و مهارت‌های تقسیم کرده‌اند (حسینی نسب و دهقانی، ۱۳۸۷). مهارت‌های ارتباطی، مهارت نه گفتن، مهارت قدردانی از دیگران و مهارت‌های مقابله‌ای را نیز در مهارت‌های اجتماعی مؤثر می‌دانند (ماتسون و همکاران، ۲۰۰۸). تحلیل محتوا روش تحقیق مفیدی است که در آن اقدام یا موارد مهم محتوای پیام همه‌ی رسانه‌های همگانی، سرانجام با سایر آمار و ارقام مشابه گردآوری شده و با کل جامعه مقایسه می‌گردند.

باردن (۱۹۹۶)، در پژوهشی که در این رابطه انجام داده است نوشته است که: تحلیل محتوا عبارت است از مجموعه‌ی فنون تحلیل ارتباط، که برای توصیف محتوای پیام و روش‌های منظم عینی به کار می‌رود. آن را به‌عنوان یک فن پژوهشی برای ربط دادن داده‌ها به مضمون، به‌گونه‌ای معتبر و تکرارپذیر تعریف می‌کنند. در سند تحول بنیادین نظام تعلیم و تربیت رسمی و عمومی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۰)، نوشته شده است که: تحولی اساسی در سال ۹۲-۹۱ رخ داد و آن هم آغاز پایه ششم ابتدایی، با توجه به رویکرد کلی برنامه درسی ملی مبتنی بر فطرت‌گرایی و اهتمام به شکوفایی آن، سعی دارد زمینه‌های تربیت فردی مؤمن، مسئول، آگاه و توانمند در زندگی فردی و اجتماعی، پایبند به اخلاق و ارزش‌های دینی و علاقه‌مند به ایران و هویت اسلامی- ایرانی است. اسلامی و همکارانش (۱۳۸۷): کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی، از نظر ایجاد و پرورش مهارت‌های ارتباطی و اجتماعی بسیار غنی و قوی بوده و زمینه لازم را برای رشد اجتماعی و ارتباطی دانش‌آموزان فراهم کرده است. حسینی نسب و دهقانی (۱۳۸۷)، نیز نتیجه گرفته‌اند: توالی و مداومت، که از اصول سازماندهی محتوا در زمینه مهارت‌های اجتماعی است در کتاب مطالعات اجتماعی رعایت شده است. هاینس و پاولسون (۲۰۰۶)، نیز گفته‌اند که: در تدوین محتوای کتاب درسی دانش‌آموزان، توجه به مهارت‌های اجتماعی لازم و ضروری است و از آنجایی که بسیاری از نوجوانان در تلاش برای اتخاذ تصمیم اجتماعی مناسبی هستند و دوره‌ی نوجوانی دوره رشد است، که به‌طور کلیشه‌ای به‌عنوان دوره‌ای از طوفان و استرس ادراک می‌شود. از آنجایی که ظرفیت انسانی برای ساخت نمادهای اجتماعی در جهان کنونی بسیار پیچیده است، پس بسیاری از دانشمندان معتقدند که روش تحلیل محتوا به منظور افزایش فهم جهان نمادی می‌تواند بسیار کمک‌کننده باشد.

مهارت‌های اجتماعی، تعریفی واحد دارند که می‌توان از جمله آن‌ها مهارت جرات‌ورزی، مهارت نه‌گفتن، مهارت پس زدن و حتی مهارت سلام کردن و ارتباط با افراد را نام برد. مهارت‌های اجتماعی در تمامی جوامع و در تمامی سنین از نوزادی تا سنین بزرگسالی وجود دارد و آموختنی و اکتسابی می‌باشد. تحلیل محتوا روشی است برای به نتیجه رسیدن آنچه باید مورد بررسی و کاوش قرار گیرد، در پایان نتیجه‌ای منطقی و قابل گزارش باشد. ما، که تحلیل محتوا انجام می‌دهیم، باید بدانیم آیا رابطه‌ای با تقویت و یا آموزش مهارت‌های اجتماعی دانش‌آموزان دارد، که باید به نتیجه‌ای برسیم که قابلیت گزارش داشته باشد و نکاتی را به اثبات برسانیم که منطقی و قابل استناد باشد (جوهری، ۱۳۹۷).

موانع و مشکلاتی که در رابطه با بررسی این نکته وجود دارد، این است که باید توانایی دانش‌آموزان را مورد سنجش قرارداد که این نکته جزو موانع اصلی بوده چرا که کاملاً نمی‌تواند به صورت صحیح مورد سنجش قرار گیرند. نکته بعدی اینکه هر چند سال گاهی، بخشی از محتوای کتاب درسی تغییر پیدا می‌کند و مطالب افزوده یا کم می‌شود، که در این صورت نتیجه کار فقط برای مدت کوتاهی قابلیت تصدیق و استناد دارد. محدودیت و مشکل بعدی پژوهش ما این است که اگر از پرسشنامه استفاده کنیم، احتمال اینکه دانش‌آموزان اشتباه پاسخ دهند زیاد است چرا که بیش‌تر نکات مثبت را نمایان می‌سازند و از راست‌گویی پرهیز خواهند کرد زیرا به درک درستی در این زمینه نرسیده‌اند، همچنین در صورت پرسش از اولیا هم نمی‌توان به نتیجه‌ای منطقی و صحیح رسید چون فرزندان خود را افرادی توانمند در زمینه مهارت‌های اجتماعی معرفی خواهند کرد. برای رفع موانع و مشکلاتی که ذکر شد، باید خود مدتی با دانش‌آموزان بود و آن‌ها را سنجید و با آن‌ها زندگی کرد و در اجتماع و روابط اجتماعی آنان را مورد نگرش دقیق و ارزیابی قرارداد. برای مقوله تغییر محتوای کتاب نیز راه‌حل منطقی این است، که از روش اکثر مهارت‌ها استفاده نمود، به گونه‌ای که بیشتر مهارت‌های اجتماعی را مورد تحلیل قرارداد، که اگر محتوا و اهداف کتاب مورد تحلیل تغییر یافت کم‌کم نتیجه پژوهش ما قابلیت تصدیق داشته باشد. در صورت عدم پاسخ صحیح از سوی دانش‌آموزان و اولیا نیز در این پژوهش از روش پرسش از اطرافیان دانش‌آموزان و یا محیط مدرسه و کارکنان آن و دوستانشان به صورت پرسش سؤالات غیرمستقیم استفاده نمود. بنابراین هدف ما در این پژوهش بررسی تحلیل محتوای کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم ابتدایی از نظر ۷ مهارت اجتماعی در سال تحصیلی ۹۸-۹۹ است.

۲- هدف‌ها

هدف کلی: تعیین بررسی تحلیل محتوای کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه ششم ابتدایی از لحاظ مهارت‌های اجتماعی.

هدف‌های جزئی:

- بررسی تحلیل محتوای کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه ششم از لحاظ مهارت شنود مؤثر
- بررسی تحلیل محتوای کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه ششم از لحاظ مهارت خود گردانی
- بررسی تحلیل محتوای کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه ششم از لحاظ مهارت بازخورد
- بررسی تحلیل محتوای کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه ششم از لحاظ مهارت پرورش حس همکاری
- بررسی تحلیل محتوای کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه ششم از لحاظ مهارت آشنایی با قوانین اجتماعی
- بررسی تحلیل محتوای کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه ششم از لحاظ مهارت مقابله‌ای
- بررسی تحلیل محتوای کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه ششم از لحاظ مهارت نه‌گفتن

۳- طرح تحقیق

طرح تحقیق پژوهش حاضر تحلیل محتوا و از نوع غیرآزمایشی یا توصیفی است. در این طرح بر اساس تحلیل محتوا می‌خواهیم کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم ابتدایی و همچنین دانش‌آموزان پایه ششم ابتدایی کل استان کردستان را از نظر مهارت‌های اجتماعی بررسی و مورد پژوهش قرار دهیم.

۱-۳- روش شناسی

این پژوهش از پژوهش‌های ترکیبی است که در دو مرحله کمی و کیفی اجرا شده است. در گام نخست، سؤال‌های قسمت کیفی مطرح و مورد اجرا قرار گرفت. در گام بعدی، بر اساس نتایج به‌دست آمده از قسمت پیش، پرسش‌های قسمت کمی مطرح و مورد اجرا درآمد، بعد از آن داده‌های هر قسمت به صورت مجزا تجزیه و تحلیل و در آخر با یکدیگر ترکیب شدند.

۲-۳- بخش کیفی

این قسمت با طرح این پرسش که «ابزار شناسایی مهارت‌های اجتماعی دارای چه ملاک و شاخصه‌ای است؟»، شروع به اجرا کرد. با نگاه به پرسش مطرح شده، روش پژوهش در این قسمت، مطالعه موردی از نوع کیفی است. به جهت جمع‌آوری داده‌های کیفی، روش هدفمند و تکنیک اشباع نظری به کار برده شد. بدین جهت، پژوهشگر، مشارکت‌کنندگان را افرادی انتخاب کرد که برای مطالعه مورد نظر مناسب بودند. این روش زمانی به کار می‌رود که تعداد افرادی که دارای ویژگی و شرایط لازم مربوطه باشند در زمینه مطالعه کثیر باشد. در پژوهش حاضر انتخاب افراد نمونه تا جایی پیش رفت که مصاحبه با دانش‌آموزان جدید، یافته‌های بیشتری در اختیار پژوهشگر قرار نداد و یافته‌ها همسان شدند. این مهم در نمونه ۶۷ ام این پژوهش به وقوع پیوست. ابزار جمع‌آوری داده‌ها در بخش کیفی، مصاحبه از نوع نیمه‌ساختمند بود. پرسش‌های ذیل در مصاحبه به عنوان پرسش‌های اصلی از نمونه‌ها پرسیده شد:

- ابتدا معنی کامل هر کدام از مهارت‌های مورد مطالعه را برای هر یک از نمونه‌ها که دانش‌آموزان بودند شرح و سپس این پرسش که مجموعه این مهارت‌ها از چه عواملی متأثر است پرسیده شد؟
- چه عامل‌هایی در اثربخشی و یا تضعیف هر کدام از این مهارت‌ها و کل مهارت‌ها مؤثرند؟

۳-۳- بخش کمی

بر اساس نتایج بدست آمده از قسمت کیفی، این قسمت با بیان دو پرسش شروع شد:

- اعتبار و پایایی ملاک و شاخص‌های ابزار شناسایی مهارت‌های اجتماعی به چه میزان است؟
  - مهارت‌های اجتماعی در کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم مقطع ابتدایی از این چهار چوب چه تعداد هستند؟
- بر اساس دو پرسش مذکور، این قسمت در دو بخش و با به‌کارگیری روش‌های تحلیل عامل و تحلیل محتوای کمی صورت گرفت. جامعه آماری به منظور بررسی اعتبار و پایایی ملاک‌ها و شاخص‌های شناسایی شده، شامل تمامی دانش‌آموزان پایه ششم ابتدایی استان کردستان در سال تحصیلی ۹۸-۹۹ می‌باشد. سپس از ۱۰ شهر ۵ شهر و از هر شهر دو مدرسه و به تعداد تناوب دانش‌آموزان مدرسه ۱۲۰ نفر از دانش‌آموزان به عنوان نمونه پژوهش ما انتخاب شدند. که انتخاب افراد نمونه کاملاً به صورت

تصادفی بود. جامعه آماری مورد تحلیل کمی، شامل کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم دوره تحصیلی ابتدایی سال تحصیلی ۹۸-۹۹ است. این کتاب دارای ۱۲ فصل، مشتمل بر ۸ صفحه اولیه، ۱۱۶ صفحه درسی و ۲۹ صفحه کاربرگ‌های فعالیت است که در انتهای کتاب مرتبط با فصول آمده است. جدول شماره یک پژوهش حاضر محتوا و مضمون فصول کتاب مورد تحلیل را نشان می‌دهد:

جدول ۱. اطلاعات فصول کتاب

عناوین	تعداد صفحات	تعداد عکس‌ها	تعداد فعالیت‌ها
اطلاعات کتابشناختی، سخنی با معلمان و فهرست	۸	---	---
فصل اول - دوستان ما	۸	۱۴	۷
فصل دوم - تصمیم‌گیری	۸	۸	۷
فصل سوم - کشاورزی در ایران	۱۰	۲۹	۱۳
فصل چهارم - ایران و منابع انرژی	۱۰	۲۴	۱۰
فصل پنجم - شکوفایی علم و فنون پس از شکوفایی اسلام	۱۲	۲۰	۸
فصل ششم - سفری به اصفهان	۱۰	۱۸	۸
فصل هفتم - اوقات فراغت	۱۰	۲۱	۱۴
فصل هشتم - پوشاک ما	۱۰	۲۳	۱۲
فصل نهم - دریا های ایران	۱۰	۲۷	۱۳
فصل دهم - ایران و همسایگان	۱۰	۳۱	۶
فصل یازدهم - ایستادگی در برابر بیگانگان	۸	۲۴	۹
فصل دوازدهم - آزادی خرمشهر	۱۰	۱۸	۱۱
کاربرگه های فعالیت	۲۹	---	---

۳-۴- روش تجزیه و تحلیل داده‌ها

تجزیه و تحلیل داده‌های کیفی با استفاده از روش تحلیل مضمون و تحلیل داده‌های کمی از روش تحلیل عامل تأییدی تکنیک آنتروپی شانون انجام گرفت. البته برای تحلیل آماری داده‌ها و سپس اعلام نتایج اصلی از نرم افزار SPSS نیز بهره گرفته شد.

۴- یافته‌ها

۴-۱- ابزار شناسایی مهارت‌های اجتماعی دارای چه ملاک‌ها و شاخص‌هایی است؟

برای جواب به این پرسش، از روش تحلیل مضمون استفاده شده است. بر این اساس نخست تمامی صحبت‌ها در جلسات مصاحبه توسط پژوهشگر یادداشت و سپس نکات مهم آن به کار گرفته شده و آنگاه با مطالعه دقیق این نکات، ابتدا برای هر یک از مصاحبه‌های تهیه شده هم ایده‌های مستقل در قالب مضامین اصلی مانند «مهارت‌های جرأت‌ورزی» و مضامین فرعی مانند «مهارت مقابله‌ای» شناسایی شدند و سپس به هر کدام نمادی مخصوص به خود داده شد. این کار برای هر یک از مصاحبه‌ها صورت گرفت و در صورت وجود بخش‌هایی با محتوای مصاحبه‌های قبلی، از همان نمادهای خاص قبلی استفاده می‌شد که به عنوان نشانگر از آن‌ها استفاده شد. آنگاه بر اساس مضامین اصلی شناسایی شده در کل پژوهش، دسته‌بندی کلی‌تر صورت گرفت که منجر به پی‌بردن به مضمون فراگیر «مهارت‌های اجتماعی» گردید. در آخر فرایند تحلیل، مضمون‌های اصلی و فرعی به تفصیل بیان در جدول شماره ۲ مشخص و نمایان شدند.

جدول ۲. مضامین اصلی و فرعی

مضمون فراگیر	مضامین اصلی	مضامین فرعی
مهارت‌های اجتماعی	مهارت‌های ارتباطی	مهارت شنود مؤثر
		مهارت باز خورد
مهارت‌های اجتماعی	مهارت‌های جمعی (گروهی)	مهارت پرورش حس همکاری
		مهارت آشنایی با قوانین اجتماعی
	مهارت‌های جرأت‌ورزی	مهارت خودگردانی
		مهارت مقابله‌ای
		مهارت نه گفتن

در مرحله بعد به منظور دستیابی به صحت و اعتبار مطالعه‌پذیری مورد دقت و توجه قرار گرفت (لینکلن و گوبا، ۱۹۸۵). به این مهم با تأکید به انتخاب بستر مناسب، همسوسازی داده‌های به‌دست آمده از بازخورد مصاحبه، تحقیقات انجام شده در حوزه مهارت‌های اجتماعی و نظرات آگاهی‌دهندگان کلیدی و همچنین مشارکت و تعامل نزدیک و مستمر درگیر کردن مشارکت‌کنندگان در امر تفسیر، مراجعه مجدد به آنان و نیز مشخص کردن هر چه واضح‌تر کردن مراحل و چگونگی فرآیندها به‌منظور سهولت در بررسی و درک آن از سوی دیگران پرداخته شده است تا از اعتبار و صحت مطالعه هر چه بیشتر اطمینان حاصل گردد (خادمی، محمدی، ناصری جهرمی، منصوری، ۱۳۹۳).

۴-۲- اعتبار و پایایی ملاک و شاخص‌های ابزار شناسایی مهارت‌های اجتماعی به چه میزان است؟

پرسشنامه بر مبنای ملاک‌ها و شاخص‌های ابزار شناسایی تهیه شد. این پرسشنامه شامل ۳ مهارت اصلی که ۳ بعد بود و شامل ۷ پرسش که پرسش‌های شماره ۲ و ۱ مربوط به مهارت‌های ارتباطی، پرسش‌های شماره ۳ و ۴ مربوط به مهارت‌های جمعی (گروهی) پرسش‌های شماره ۵ تا ۷ مهارت‌های جرأت‌ورزی را مورد پژوهش و تحلیل قرار می‌داد. پرسش‌های این پرسشنامه بر اساس مقیاس پنج درجه‌ای لیکرت به صورت خیلی زیاد نمره ۵، زیاد نمره ۴، متوسط نمره ۳، کم نمره ۲ و خیلی کم نمره ۱، نمره‌دهی شدند. با مراجعه به مدارس نمونه پژوهش، توضیحات تکمیلی لازم در رابطه با هدف پژوهش و چگونگی تکمیل کامل و صحیح و واقع و راست پاسخ‌دادن به دانش‌آموزان نمونه مورد مطالعه ارائه و بعد اقدام به توزیع پرسشنامه‌ها شد. روایی ابزار نیز با استفاده از تحلیل عامل محاسبه شد. نتایج تحلیل عاملی نشان داد که:

الف) مهارت شنود مؤثر دارای بارعاملی ۰/۸۰، مهارت باز خورد دارای ۰/۴۸ بار عاملی با مهارت‌های ارتباطی هستند که هر دو مهارت در سطح ۰/۰۰۱ معنا دارند؛ لذا این دو مهارت برای اندازه‌گیری مهارت‌های ارتباطی خوب و مناسب تشخیص داده شدند.
 ب) مهارت پرورش حس همکاری دارای بار عاملی ۰/۵۹ و مهارت آشنایی با قوانین اجتماعی دارای بار عاملی ۰/۷۷، با مهارت‌های جمعی (گروهی) هستند که این دو مهارت در سطح ۰/۰۰۱ معنا دارند؛ لذا این دو مهارت برای اندازه‌گیری مهارت‌های جمعی (گروهی) خوب و مناسب تشخیص داده شدند.
 ج) مهارت خودگردانی دارای بار عاملی ۰/۶۱، مهارت مقابله ای دارای بار عاملی ۰/۴۴ و مهارت نه‌گفتن دارای بار عاملی ۰/۶۱ با مهارت‌های جرأت‌ورزی هستند که هر سه مهارت در سطح ۰/۰۰۱ معنا دارند؛ لذا هر سه مهارت برای اندازه‌گیری مهارت‌های جرأت‌ورزی خوب و مناسب تشخیص داده شدند.
 نتیجه اینکه هر ۷ مهارت برای اندازه‌گیری مدل مورد نظر ما مناسب هستند. جدول شماره ۳، پژوهش حاضر بار عاملی و خطای معیار برآورد هر یک از مهارت‌ها را نشان می‌دهد که برای تهیه آن از نرم افزار SPSS استفاده شده است.

جدول ۳. بار عاملی و خطای معیار برآورد هر یک از مهارت‌ها

مهارت‌ها	بار عاملی	خطای معیار برآورد شده
مهارت شنود مؤثر	۰/۸۰	۰/۳۶
مهارت بازخورد	۰/۴۸	۰/۷۷
مهارت پرورش حس همکاری	۰/۵۹	۰/۶۵
مهارت آشنایی با قوانین اجتماعی	۰/۷۷	۰/۴۱
مهارت خودگردانی	۰/۶۱	۰/۶۳
مهارت مقابله ای	۰/۴۴	۰/۸۱
مهارت نه گفتن	۰/۶۱	۰/۶۳

۴-۳- مهارت‌های اجتماعی در کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم دوره ابتدایی با استفاده از این

ابزارها به چه تعداد هستند؟

در این قسمت، بر اساس چهارچوب شناسایی شده در مرحله کیفی، مهارت‌های اجتماعی از کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم مقطع ابتدایی شمارش شدند. تحلیل فصل‌ها بر اساس فصول دوازده‌گانه (۱۱۶ صفحه) و بر اساس متن و تصاویر انجام گرفت. در تحلیل متن نیز، فعالیت‌های ارائه شده در هر درس و پرسش پایانی هر فصل مورد تحلیل قرار گرفتند. داده مورد نظر در پژوهش حاضر، جمله‌ها و تصاویر هستند. برای تشخیص عناصر هر طبقه، کل محتوا، مورد مطالعه دقیق قرار می‌گیرد (خادمی، محمدی، ناصری جهرمی، منصوری، ۱۳۹۳). ذکر نکات ذیل ضروری و حائز اهمیت بیان است:

الف) عناوین درس، موردی در یکی از طبقات شمارش شده‌اند، برای نمونه: «فصل اول دوستان ما» در طبقه مهارت‌های جمعی (گروهی) شمارش شده‌اند.

ب) در بعضی از فعالیت‌های درس، پرسش‌ها به گونه‌ای مطرح شده‌اند که نیاز به ارائه دلیل از سوی دانش‌آموز باشد. این پرسش‌ها در طبقه مهارت‌های جرأت‌ورزی شمارش شده‌اند. برای مثال: «اگر قرار باشد کشاورزی کنید، دوست دارید چه محصولی بکارید؟ چرا؟ - فعالیت هشت، درس شش» (خادمی، محمدی، ناصری جهرمی، منصور، ۱۳۹۳).

ج) تصاویری که انجام‌دهنده کاری به صورت جمعی یا گروهی بود مانند: «نماز خواندن مدافعان خرمشهر در دارالخوین؛ درس بیست و چهار». اما درس آن مربوط به مشارکت نبوده، در مهارت‌های جمعی (گروهی) گنجانده شده است (خادمی، محمدی، ناصری جهرمی، منصور، ۱۳۹۳).

بنابراین از میان سه نوع مهارتی که بر اساس آن‌ها به تحلیل محتوای مهارت‌های اجتماعی در ۱۱۶ صفحه از کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم مقطع ابتدایی پرداختیم، مهارت‌های جمعی یا گروهی با ۴۷۱ فراوانی و با ۰/۳۵ اهمیت بالاترین ضریب اهمیت و مهارت‌های جرأت‌ورزی با ۱۷۸ فراوانی و با ۰/۳۳ اهمیت دومین ضریب اهمیت و مهارت‌های ارتباطی با ۱۳۴ فراوانی و با ۰/۳۲ اهمیت کمترین ضریب اهمیت را به خود اختصاص داده‌اند.

جدول ۴. فراوانی و درجه اهمیت هر مهارت اصلی

مهارت‌های اصلی	فراوانی	درجه اهمیت
مهارت‌های ارتباطی	۱۳۴	۰/۳۲
مهارت‌های جمعی (گروهی)	۴۷۱	۰/۳۵
مهارت‌های جرأت‌ورزی	۱۷۸	۰/۳۳

بحث و نتیجه‌گیری

آموزش مهارت‌های اجتماعی یکی از آموزش‌های مناسبی است که به همه دانش‌آموزان در زمینه کفایت شخصی و اجتماعی کمک می‌کند. همچنین آموزش این مهارت‌ها برای رشد در زمینه مهارت‌های شخصی، مهارت‌های زندگی و سازگاری اجتماعی ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است (مارکوئز و همکاران، ۲۰۱۴). از جمله مزایای اصلی آموزش مهارت‌های اجتماعی، می‌توان به برقراری رابطه دوستانه و حفظ رابطه موجود اشاره نمود. دانش‌آموزی که مهارت‌های اجتماعی لازم را کسب نموده توانایی مواجهه با رفتارهای غیر منطقی دیگران را داشته است و نقشی مؤثر در اجتناب و پیشگیری از پاسخ‌های منفی به دیگران ایفا خواهد کرد (کابالو و همکاران، ۲۰۱۴). نتایج این بخش از پژوهش نیز با تحقیق نصر و همکاران (۱۳۸۸) مبنی بر توجه ناچیز به مهارت جرأت‌ورزی در کتاب‌های عمومی متوسطه و تحقیق دهقانی (۱۳۸۸) مبنی بر کم‌توجهی و توجه نامتعادل به مهارت‌های اجتماعی در کتاب‌های دوره ابتدایی و همچنین تحقیق قاسمی و مجیدی‌پرست (۱۳۹۳) مبنی بر بی‌توجهی کتاب‌های تعلیمات اجتماعی اول راهنمایی به مهارت‌های جرأت‌ورزی و تحقیق دهقانی (۱۳۸۸) همخوانی دارد. اگر چه به نظر می‌رسد کتاب مطالعات اجتماعی به مؤلفه‌های مهارت‌های اجتماعی در حد قابل قبولی توجه نموده است، - زیرا درس‌هایی را عیناً به آموزش مهارت‌های اجتماعی، مانند درس "دوستی"، صفحات ۱۴-۱۰ و درس "آداب دوستی"، ۲۴-۱۴ اختصاص داده است. همچنین در درس دیگر نیز به صورت غیرمستقیم، یکی از اهداف خود را مهارت‌های اجتماعی در نظر گرفته‌اند - اما واقعیت آشکار در تحلیل‌های موجود، حاکی از آن است که در موارد فوق، بیشتر به دوست‌یابی و مهارت‌های گروهی توجه شده در حالی که از یک سو به مضرات گروه‌ها، ادغام‌شدن در گروه بدون توجه به جوانب آن، مؤلفه‌هایی چون نه‌گفتن، انتقاد از رفتارهای نامناسب دوستان و مواردی از این دست به‌عنوان مهارت‌های جرأت‌ورزی و از سوی دیگر به سایر مهارت‌های ارتباطی (مثل شنود مؤثر و مهارت‌های ارتباطی کلامی و غیرکلامی) کمتر توجه شده است. این یافته با سایر پژوهش‌های انجام گرفته در این مورد همسوست (نصر و همکاران، ۱۳۸۳؛ دهقانی، ۱۳۸۸؛ قاسمی و مجیدی‌پرست، ۱۳۹۳). با این حال به نظر می‌رسد که مشکل کم‌توجهی به مهارت‌های جرأت‌ورزی از جمله تفکر انتقادی و توانایی نه‌گفتن را باید در ساختار نظام آموزشی و حتی ساختار فرهنگی - اجتماعی ایران جست‌وجو کرد، زیرا در نظام آموزشی فعلی، حداقل به صورت ضمنی، انتقاد کردن و نه‌گفتن کمتر به منزله مهارت‌های اجتماعی مطلوب به شمار می‌آیند و به طور کلی دانش‌آموزی مطلوب به حساب می‌آید که مطیع و منقاد باشد. این موضوع به نحوی در کتاب‌های درسی نیز مورد تأکید قرار گرفته است. بر همین اساس عموماً درس مطالعات اجتماعی پایه ششم بیشتر به آموزش و دوست‌یابی و مهارت‌های گروهی پرداخته و کمتر توجهی به مهارت‌های جرأت‌ورزی، عضو نقاد در گروه بودن و مهارت نه‌گفتن داشته است (خادمی، محمدی، ناصری جهرمی، منصور، ۱۳۹۳).

با توجه به نتایج پژوهش حاضر پیشنهادهای زیر به برنامه‌ریزان و منتقدان کتاب درسی ارائه می‌شود:

- کاربرگ‌های فعالیت به جای پایان کتاب در انتهای هر فصل قرار گیرد.

- در انتهای کتاب به جای کار برگه‌های فعالیت آزمون سنجش یادگیری پایانی قرارداد شده.
- در کتاب به صورت کتاب فارسی چندین درس آزاد قرار گیرد تا دانش‌آموزان مطالب مربوط به جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کنند را بنویسند.
- مهارت‌ها به گونه‌ای در متن کتاب گنجانده شود که دانش‌آموز به محض برخورد با آن مهارت در متن کتاب خود را مورد ارزیابی قرار دهد و در پی تلاش تقویت آن مهارت در خود باشد.

منابع

۱. اسلامی، فرزانه؛ یارعلی، جواد؛ شواخی، علیرضا؛ عریضی، فروغ‌السادات (۱۳۸۷). بررسی مهارت‌های ارتباطی اجتماعی درس‌های درسی تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی تحصیلی. فصلنامه تعلیم و تربیت.
۲. باردن، ل (۱۹۹۶). تحلیل محتوا، ترجمه ملیحه آشتیانی و محمد یمن دوزی سرخابی، تهران؛ انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
۳. جواهری، فرزین (۱۳۹۷). بررسی تحلیل محتوای کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه ششم ابتدایی از لحاظ مهارت‌های اجتماعی سال تحصیلی ۱۳۹۷-۱۳۹۶، نخستین همایش کشوری آموزش مطالعات اجتماعی، دانشگاه فرهنگیان استان کردستان. ۱۸ اردیبهشت ۱۳۹۷
۴. حسینی نسب، داوود؛ دهقانی، مرضیه (۱۳۸۷). تحلیل محتوای کتاب های تعلیمات دوره راهنمایی براساس مهارت‌های اجتماعی و بررسی دیدگاه های این دوره درباره محتوای کتاب های فوق الذکر، فصلنامه تعلیم و تربیت.
۵. خادمی، محسن؛ محمدی، مهدی؛ ناصری چهرمی، رضا؛ منصور، سیروس (۱۳۹۳). تحلیل محتوای کتاب مطالعات اجتماعی ششم ابتدایی برحسب مؤلفه های مهارت‌های اجتماعی، مقالات جهاد دانشگاهی، Sid
۶. دهقانی، مرضیه (۱۳۸۸). تحلیل محتوای کتاب های تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی براساس مهارت‌های اجتماعی با توجه به دیدگاه آموزگاران. فصلنامه نوآوری های آموزشی.
۷. سند تحول بنیادین نظام تعلیم و تربیت رسمی و عمومی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۰). تهران؛ شورای عالی آموزش و پرورش
۸. قاسمی، اسماعیل؛ مجیدی پرست، سجاد (۱۳۹۳). تحلیل محتوای مقولات مهارت‌های اجتماعی در کتاب درسی تعلیمات اجتماعی سال اول راهنمایی. پژوهش در برنامه ریزی درسی
۹. نصر اصفهانی، احمد رضا؛ فاتحی زاده، مریم؛ فتحی، فاطمه (۱۳۸۳). جایگاه مهارت‌های اجتماعی مورد نیاز دانش‌آموزان در کتاب های درسی عمومی دوره متوسطه. دانشور رفتار.
۱۰. موریوزاده، علیرضا (۱۳۹۴). مهارت‌های اجتماعی و کودکان دبستانی. فصلنامه نوآوری های آموزشی.
11. Caballo, V.E., Salazar, I. C., Irurita, M.J., Olivares, J., & Olivares, J. (2014). The relationship between social skills and anxiety and personality styles/ disorders. Journal of Behavioral Psychology.
12. Haynes, N., (1997). Successful team management. London: Thomson Business press.
13. Lincoln, Y. S. & Guba, E.G (1985). Naturalistic inquiry. CA: Sage.
14. Marquez, B., Marquez, J., Vincent, C., Penne father, J., Sprague, J., Smolko wski, k., & Yeaton, P (2014). The iterative development and initial evaluation of we have skills, an innovative approach to teaching social skills to elementary students. Journal of Education and Treatment of Children.
15. Matson, J. L., Hess, J. A., & Mahan, S (2013). Moderating effects of challenging behaviors and communication deficits on social skills in children diagnosed with an autism spectrum disorder. Research in Autism Spectrum Disorders.
16. Matson, J. L., Horovitz, M., Mahan, S., & Fodstad, J (2013). Reliability of the Matson Evaluation of social skills with Youngsters (MESSY) for children with autism Spectrum disorders. Research in Autism Spectrum Disorders.

